

ÜÇ AZERBAJCANLI DÜŞÜNÜRÜN YARATICILIĞINDA DİNÎ HİKÂYELER

Doç. Dr. Ülker MEMMEDOVA *

Öz: Azerbaycan edebiyatı tarihinde dini hikâyelerin yansıdığı birçok örnekler vardır. Makalede XII. yüzyılda yaşamış Hakani Şirvani'nin şiirlerine, Aynalkudat Miyaneci'nin "Şekva'l-garib" ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin "el-Gurbet el-Garbiyye" eserlerine muracaat olunmuş, dinî kitaplarda rastlanan hikâyeler, peygamberlerin ve evliyaların hayatı ile ilgili öyküler canlı bir şekilde incelenmiştir. Burada Aynalkudat Miyaneci'nin ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin mirasına özel dikkat gösterilmesi tesadüf değildir. 2019 yılında, Aynalkudat Miyaneci'nin doğum yılının 920. ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin 865. senesi kutlandı. Hakani Şirvani'nin vefatından bu yana 920 yıl geçti. Yazarın kişisel araştırma konusu olduğu için Aynalkudat Miyaneci ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi mirasına özellikle odaklanılmıştır. Makalede aynı yüzyılda yaşamış bu seçkin şahsiyetlerin hayatı ve yaratıcılığı, Azerbaycan'da onların araştırılmaları hakkında kısa bir genel bakış sunulmuştur. Çünkü Aynalkudat Miyaneci ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi çalışmalarıyla her zaman dünya bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Makalede, bu düşünürlerin dinî hikâyelere müracaatı ön planda gösterilmiştir.

Aynalkudat Miyaneci çalışmasında, cahillerin kıskançlığını görmezden gelirken Yusuf'un hikâyesini hatırlatıyor. Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin çalışması başından sonuna kadar dinî hikâyelere dayanıyor. Kural olarak, her iki eser de Tur dağı, ibibik kuşu, Yusuf'un hikâyesi, Nuh'un gemisi, Musa peygamber, Lut peygamber ve diğer dinî hikâyelerle ilgili efsaneler yer almaktadır. Aynı zamanda, makalede Kur'an'ın çeşitli ayetlerinden örnekler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: doğu, Azerbaycan edebiyatı, Hakani Şirvani, Aynalkudat Miyaneci, Şihabeddin Suhreverdi, dinî hikâyeler.

THE RELIGIOUS STORIES IN SCIENTIFIC CREATIVITY OF THREE AZERBAIJANI THINKERS

Abstract: There are many examples in the history of Azerbaijani literature reflecting religious stories. This article examined the verses of Khaqani Shirvani, who lived in the 12th century, the works of Ain al-Quzat Miyaneji "Shakva al-gharib" and Shihab al-Din Yahya Suhrawardi "al-Ghurbat al-gharbiyya"; were researched the religious stories and stories about life of prophets and saints. In the article get special attention of the heritages of Ain al-Quzat Miyaneji and Shihab al-Din Yahya Suhrawardi. In 2019, the 920th anniversary of the birth of

ORCID ID : 0000-0001-2345-6789

DOI : <https://doi.org/10.31126/akrajournal.676904>

Geliş tarihi : 18 Ocak 2020 / Kabul tarihi: 26 Şubat 2020

* Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi Onuruna Edebiyat Enstitüsü,
u.z.m-9-9@mail.ru

Ain al-Quzat Miyaneji and the 865th anniversary of the birth of Shihab al-Din Yahya Suhrawardi was celebrated. And 920 years have passed since the death of Khakani Shirvani. Particular attention was paid to the heritage of Ain al-Quzat Miyaneji and Shihab al-Din Yahya Suhrawardi as the subject of a personal study of the author. The article gives a brief overview of the life and creativity of these prominent persons who lived in the same century in Azerbaijan. Because Ain al-Quzat Miyaneji and Shihab al-Din Yahya Suhrawardi always attracted the attention of world scientists with their work. In the article, the reference of these thinkers to religious stories is emphasized.

Ain al-Quzat Miyaneji's work reminds of Joseph's story about the jealousy of the ignorants. Shihab al-Din Yahya Suhrawardi's work is based on religious stories from beginning to end. As a principle, in both of these works, some legends point to the Tur Mount, the hoopoe bird, the story of Joseph, the Noah's Ark, Prophet Moses, Prophet Lot, and other religious stories. At the same time, various examples are given from Quran Ayahs.

Key Words: east, Azerbaijani literature, Khaqani Shirvani, Ain al-Quzat Miyaneji, Shihab al-Din Yahya Suhrawardi, religious stories.

1. Giriş

Din, insanlar üzerindeki etkisiyle diğer araçlardan daha güçlüdür. Genellikle, Kutsal Kitaplar ilettikleri fikirler ışığında değerlendirilir. Ancak Kutsal Kitapların her biri kendi ahlaki değerlerine sahip mükemmel bir edebî örnektir. Doğu edebiyatında şairlerin ve yazarların kutsal kitaplardan yaygın olarak kullandıkları yönlerden biri de dini hikâyelerdir. Orta Çağ yazarları ilgili olayların gücünü artırmak için peygamberlerin, evliyaların hayatlarındaki bazı önemli olayları eserlerinde vermişlerdir.

Dini hikâyelere dayanan bu içerik Orta Çağ'da popülerdi. Azerbaycan edebiyatında bu konuda birçok örnek vardır. Burada hikâyeler XII. yüzyılda yaşayan üç büyük şahsiyetin çalışmalarına dayanarak sunulacaktır. Onlar *Hakani Şirvani* (1120-1199), *Aynalkudat Miyaneci* (1099-1131) ve *Şihabeddin Yahya Suhreverdi*'dir (1154-1191). Her üç düşünürün yaratıcılığına baktığınız zaman dinî hikâyelerden yararlandıkları açıkça görülür.

Aynalkudat Miyaneci'nin (1099-1131) ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin kaderinde birçok benzerlikler vardır. İkisi de dünyayı çok erken terk etmiş ve inançları nedeniyle öldürülmüşler. Aynalkudat Miyaneci doğu felsefi tarihinde panteizmin temellerini koymuş, Şihabeddin Yahya Suhreverdi ise ilk kez işrakiliği bir eğitim olarak sistemleştirmiştir. Biri 32 yıl, diğeri 37 yıl yaşamıştır. Yazdıkları eserlerin zenginliği ve önemi görüldüğünde buna bir gençlik harikası denebilir. Her ikisi de, dinî sadakatsizlikle suçlanmış ve katledilmişler. Her ne kadar bu olağanüstü kişilikler XII. yüzyılın doğuştan gelen yetenekleri olarak görülse de, bunların yok edilmesi yüzyılın acı bir gerçeğidir.

2. Azerbaycan'da Aynalkudat Miyaneci'nin Mirasının İncelenmesi

Azerbaycan'da Aynalkudat Miyaneci'nin eserleri felsefi açıdan ve edebiyat açısından araştırılmıştır. Ülkemizde Azerbaycan Millî İlimler Akademisinin muhabir üyesi, felsefe ilimleri doktoru, Profesör *Zakir Memmedov* düşünürün felsefi mirasının tek araştırmacısıdır. Âlimin “*XI-XIII. Yüzyıllarda Felsefi Fikir*” (Bakı-Elm, 1978), “*Orta Çağ Azerbaycan Filozofları ve Düşünürleri*” (Bakı-Azernesr, 1986), “*Aynalkudat Miyaneci*” (Bakı-Elm, 1992), “*Azerbaycan Felsefesi Tarihi*” (Bakı-İrşad, 1994 ve Bakı-Şark-Garb, 2006) kitaplarında, birçok basın sayfalarında panteist filozofun hayatı, eserleri ve bakış açısı incelenmiştir. “*Şark Felsefesi (IX-XII. yüzyıllar)*” (Bakı-BDU neşriyatı, 1999) tercüme topluluğunda düşünürün “*Hakikatların Özü*” eserinin tercümesi yayınlanmıştır.

Azerbaycan'da Aynalkudat Miyaneci'nin eserlerini ilk kez filolojik açıdan filoloji ilimleri doktoru, Profesör Malik Mahmudov araştırmıştır. Âlimin “*Arapça yazmış Azerbaycanlı Şair ve Yazarlar (VII-XII. yüzyıllar)*” (Bakı-Elm, 1983) kitabında düşünürün “*Şakva'l-garib*” eseri ilk kez Arap dilli edebî örnek olarak incelenmiştir.

Bu makalenin yazarı da, Aynalkudat Miyaneci'nin edebî mirası hakkında yirmiden fazla makaleye sahiptir.

Kaynaklara göre, Aynalkudat Miyaneci'nin on dört eseri vardır. Zamanımızda onların çoğunun sadece isimleri mevcuttur.

3. Azerbaycan'da Şihabeddin Suhreverdi'nin Mirasının İncelenmesi

Azerbaycan'da Şihabeddin Suhreverdi'nin felsefi araştırmacısı Azerbaycan Millî İlimler Akademisinin muhabir üyesi, felsefe ilimleri doktoru, Profesör *Zakir Memmedov*'dur. Geçen yüzyılın 60'lı yılları ile başlayan incelemelerini yirmiden fazla makalede ve birkaç kitapta yayımlamıştır. *Zakir Memmedov*'un düşünürün vefatının 800. yıldönümü ile alakalı “*Şihabeddin Yahya Suhreverdi (Kısa Bibliyografik Bilgiler)*” (Bakı-Elm, 1991) ve “*Şihabeddin Yahya Suhreverdi (Hayatı, Yaratıcılığı ve Bakış Açısı)*” (Bakı-Elm, 2009) eserleri bu alanda yapılan en önemli çalışmadır.

Filolojik açıdan düşünürün mirası ilk kez filoloji ilimleri doktoru, Profesör Malik Mahmudov tarafından bir makalede ve “*Arapça yazmış Azerbaycanlı şair ve yazarlar (VII-XII. yüzyıllar)*” (Bakı-Elm, 1983) kitabında araştırılmıştır. Âlim Şihabeddin Suhreverdi'nin şiir divanını incelemiştir.

Aynı zamanda, bu makalenin yazarı da, Şihabeddin Suhreverdi'nin edebî mirası hakkında yirmiden fazla makaleye ve bir kitaba sahiptir.

Şihabeddin Suhreverdi'nin bazı eserleri Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir. “*Filozofların İnançları*” risalesi Arapçadan Azerbaycan ve Rus dillerine *Zakir Memmedov* ve *Tariel Hasanov* tarafından tercüme edilmiş, Arap-

çası ile bir arada yayınlanmıştır (Bakı-Elm, 1986). “*İşık Heykelleri*” risalesi Arapçadan (Bakı-Elm, 1989), “*Aşkın Hakikatı veya Aşıkların Munisi*” (“Tarih” gazetesi, 29 haziran 1991) ve “*Karıncağın Dili*” (“Medeniyyet” gazetesi, 2 ocak 1992) risaleleri Farsçadan Zakir Memmedov tarafından Azerbaycan diline çevrilmiştir.

4. Dinî Hikâyeler

Azerbaycan’da Hakani Şirvani’nin yaratıcılığı üzerine uzun yıllar boyunca, çok fazla araştırmalar yapılmıştır. Ülkemizde şairin mirası tarihsel, teorik ve sanatsal yönlerden incelenmiştir. Onun şiirleri oldukça zengin ve rengarenktir. Şairin yaratıcılığına dikkat çekerek kendi yeteneğini takdir eden, farklılığını öne süren şiirleri de var. Beyitlerinden birinde şair tüm şer güçlere üstün gelebileceğini anlatır:

*Ad qoşunu olsa onlar, mənim yel tək qələmim var,
Onlar Yocuc tayfasısa, mənim nitqim sura oxşar...
Bəziləri eşidərkən şerimdəki fəsaḥəti,
Beyinləri alov tutar, artır mənə küdürəti*

(Hakani Şirvani, 2004: 110).

Şair burada kendi kudretini tanıtırken Orta Çağ’da geniş yayılmış dinî hikâyeleri maharetle işlemiştir. Burada yad edilen *Ad* kabilesi ve *Yecuc* tayfası hakkında dinde ilginç hikâyeler vardır.

Kur’an-ı Kerim’de *Ad Kavmi* “*Hud*” suresinde geçer. Puta tapan *Ad* kabilesi *Yemen*’le *Oman* arasında *Ehraf* topraklarında yaşamış. Ahalisi zengin olmuş, herhangi bir ihtiyaçları olmamıştır. Fakat ahalinin dinsizliği haksızlığın hüküm sürmesine sebep oldu. Kabilde zayıflara yardım gösterilmezmiş. Tanrı burada adaletsizliğe son vermek için onların arasında dayanıklılığı ve ahlakı ile kendini gösteren *Hud*’u peygamber seçerek yollamış. Hud, kabile üyelerine defalarca Allah’ın teklifini, adaletini anlatan kelimeler söylemiş, dinsizlerin sonunun diğerleri gibi felaketle sonuçlanacağını hatırlatmış, onlar ise bunu dinlememişler.

Bir gün ahali semanın bir yanının kara bulutlarla örtüldüğünü görmüş. Cemaat bu bulutun hayırlı yağmur getireceğini, topraklarını suvaracağını zannetmişler. Fakat Hud, bulutların kararmasını, işlediğiniz günahlardan dolayı sizin için bir uyacı olduğunu bildirmiş. Bulutun sonucu kendini fazla bekletmemiş, zaman geçtikçe şiddetli rüzgâr esmiş, o tarafta olan her şeyi, mahsulları, hayvanları aparmış. Ahali bu şiddetli rüzgârdan endişelenmeye başlayarak evlerine sığınmış, kurtulacaklarını zannetmişler. Sekiz gün, sekiz gece şiddetle esen rüzgâr her şeyi, aynı zamanda dinsiz tayfayı tamamen yok etmiş (Belaği Sadreddin, 1992: 22-25).

Hakani Şirvani, şiirlerinde ona karşı olanları dinsiz Ad kabilesine benzeterek yeteneğiyle onları geçeceğini anlatmış, kendini dinsiz cemaatin helakine sebep rüzgâra benzetmiştir.

Şairin söylediği Yecuc ve Mecuc tayfaları Kur'an-ı Kerim'in "Enbiya" ve "Kehf" surelerinde gösterilmiş. Kaynaklarda onlar vahşi çöl tayfalarından sayılmışlar. Hakani Şirvani ikinci mısradan ona karşı olanları yıkıcılıkta, cehalette Yecuc tayfasına benzetmiş, kendinin onlardan korkmadığını, fazla güçlü olduğunu söylemiş ve kendi konuşmasını sura benzetmiştir.

Kutsal kitaplardan bilindiği ki, İsrail Tanrıya en yakın dört melekden biridir. Kiyamet gününün başladığını İsrail haber verecek, surunu üç defa çalacak, hayatta kalan insanların hepsi ölecek, sonda tüm ölümler dirilecek, sonda ise sorgulama için hepsi Allah huzurunda olacaklar (İslam: Tarih, felsefe, ibadetler,1994: 286).

Yusuf'un başına getirilenler birçok eserlerin konusu olmuş, şairlerin, yazarların çekememezlik, hasetle alakalı düşüncelerinin dayandığı esas güdülerdendir. Hakani Şirvani cahillerin ona karşı olmalarından bahs ederken yaratıcılığında Yusuf'un hikâyesini hatırlatır:

*Bir neçə haqq tapdalayan Yusifə də dedi hədyan,
Məhəmmədin sözlərini yalan saydı neçə nadan*

(Hakani Şirvani, 2004: 109).

Aynalkudat Miyaneci'nin "Şakva'l-garib" ve Şihabeddin Suhreverdî'nin "al-Gurbat al-Garbiyya" eserlerinin isimleri ve üslup özellikleri önemli ölçüde benzerlik gösterirler. Eserlerdeki yabancılik duygusu yazarların ayrılık acısını anlatır.

Aynalkudat Miyaneci cahillerin haset duygusundan bahs ederken Yakup Peygamber'in oğlu Yusuf'a alakalı hikâyeyi hatırlatır. Düşünür, durumunu Yusuf'un karşılaştığı olayla mükayesesini esere farklı özellik katmıştır. "Sır değildir ki, haset Yusuf'un kardeşlerini onun katline sevk etmiştir. O nedenle de, onu babalarına kendilerinden daha sevimli görmüşler. Babaları Yakup aleyhisselamın bununla yanlış olduğunu düşünmüşler" (el-Miyaneci,1962: 8).

Yusuf'un karşılaştığı durumu ifade eden hikâyeye Kur'an'ı Kerim'in "Yusuf", "el-Enam", "Ğafir" surelerinde rastlarız.

Hikâye kısaca şöyledir: Yusuf, Yakup Peygamber'in on iki oğlundan biridir. Yusuf'la Bünyamin küçük yaşlarından anneleri *Rahil*'i kaybetmişler. Bu acıdan da, Yakup bu iki oğlunu ötekilerden daha fazla severmiş. Babalarının onlara beslediği sevgi kardeşlerinde Yusuf ve Bünyamin'e karşı haset yaratmış. Nefret arttıkça onlar kesin bir karar vermek istemişler. Herkes kendi fikrini söylemiş, sonra kardeşler arasında en tedbirlisi sayılan *Yehya* be-

lirtmiştir ki, biz İbrahim'in soyundan Yakup'un oğlanlarıyız. Bu durumda Yusuf'un suçu yoktur, dinde katil kötü bir şeydir. Yusuf'u kendimizden uzaklaştırmanın en iyi yöntemi onu Beytül-Mukaddes yolu üzerindeki ker- vanların durduğu mekândaki kuyuya salmaktır. Onu bulanlar uzak bir me- kâna götürür, biz isteğimize kavuşuruz ve suç işletmekten de kurtuluruz.

Kardeşler babalarına Yusuf'la beraber dolanmak istediklerini belirtmişler. Baba kalben karşı olsa da, çocuklarının ısrarını kabul edir. Ertesi gün kardeş- ler Yusuf'u düşündükleri kuyuya yaklaştırır, onun yalvarışlarını dinlemeye- rek kuyuya salarlar. Eve dönerken ise Yusuf'un kanlı gömleğini babalarına gösterip "onu kurt parçaladı" derler.

Kuyuda korku içinde ne yapacağını bilmeyen Yusuf bir zaman sonra ker- van sesi ve köpeklerin havlamasını duyar. Sesler onun bulunduğu yere yak- laşır. O, sohbetleri dikkatle dinlemektedir. Kervanbaşı kulama kuyudan su çıkarıp hayvanlara vermesini söyler. Kulam sürahiyi kuyuya sallarken Yusuf kendirden yapışıp yukarı çıkıyor. Nur yüzlü delikanlıyı gören karavanbaşı onu kendileri ile beraber Mısıra götürür ve köle olarak padişaha satar (Belaği Sadreddin, 1992: 59-64).

XII. yüzyılın diğer kayda değer düşünürü Şihabeddin Suhreverdi "el-Gur- bet el-Garbiyye" risalesini farklı durumlardan, makamlardan geçen "eser kahramanı"nın dili ile iletir. Hikâye iki şahsın çevresinde döner. Eserin kahr- manı kardeşi Asımla beraber *Maveraünnehr* diyarından *Meğrib* ülkesine kuş avlamak maksadı ile yolculuğa çıktığını anlatır. Onlar beklenmedik bir şe- kilde "ahalisi zalim şehir" olan Kayravana çatarlar. Kur'an-ı Kerim'de bu ifade ile "en-Nisa" suresinin 75. ayetinde yer alır ve risalenin sonu onun işlenme nedenini açıklar:

"Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz." (en-Nisa: 75 / 4).

Burada eser kahramanları çok kötü bir durumla karşılaşılırlar. Cemaat mi- safirlerin ani gelişinden ve meşhur bir şeyhin çocukları olduğunu anladıktan sonra onları zincirleyip kuyuya kapatır. Kuyu haddinden ziyade derin ve çevre katı zulmet içinde idi. Düşünür hakim olan bu karanlığı anlatarken şöyle yazmıştır: "Zulmet tabakaları birbirinin üzerinde idi. Ellerimizi çıkar- sak söylemek mümkün ki, onları görmezdik." (es-Suhreverdi, 1952: 133). Şihabeddin Suhreverdi'nin kullandığı bu benzetmeye Kur'an-ı Kerim'in "en-Nur" suresinin 40. ayetinde rastlanır:

"Yahut (o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir; (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalgalar kaplıyor, üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar... İnsan, elini çıkarıp

uzatsa, neredeyse onu dahi göremez. Bir kimseye Allah nûr vermemişse artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur.” (en-Nûr suresi: 40 / 24).

Düşünür ibibik kuşunun gagasındaki kağıtta “çalılıktan oluşan mübarek toprak bölgesinde sağ vadi kıyısından” yazıldığını gösteriyor. Kur’an-ı Kerim’de bu konuda Musa Aleyhisselam’la bağlı hikâye ile karşılaşırız. Burada ailesile birlikte Mısır’a dönerken karanlık gecede Tur Dağı yakınlığında Tuva Vadisi’nde peygamberin yanar ağaçla karşılaştığı kutsal mekâna işaret edilir. Hikâyede anlatılır ki, Musa Şuayb’ın kızı ile evlenip on yıl Medyen şehrinde yaşıyor. O, yabancılık acısına ses çıkarmayarak sonra Mısır’a dönmeye karar verir. “Musa güneye doğru yola çıkar, nihayet gelip Turu Sina’ya yetişir. Musa’nın kafası karışır, bu yüzden yolunu kaybeder, fakat İlah onun yardımına gelip elini uzatır. Musa şaşkınlık içinde yol ararken Tur yönünden bir od görür... O mutlu gece nehirin sağ kıyısındaki kutsal toprakta biten ağacın dalından mutluluk ışığı parlamış, kader Musa’nı sevinç ve gülümsemeye karşılamıştır... Böylece Musa’nın peygamberliği başladı.” (Belaği Sadreddin, 1992: 93).

Düşünürün eserinde hakkında konuştuğu diğer konu ibibik kuşu ile alakalıdır. Bu kuşun ismi Kur’an-ı Kerim’de de rastlanılır. Söylenilir ki, ibibik kuşu dimdiğinde onlara mektup getirir. Bu name marhemetli ve rahimli Allah’ın ismi ile başlar. Kur’an-ı Kerim’in “en-Neml” suresinin 30. ayetinde bildirilir:

“O mektup Süleyman’ındır ve rahmân ve râhim olan Allah’ın adıyla başlar.” (en-Neml: 30 / 27).

Şihabeddin Suhreverdi’nin anlattığı ibibik kuşunun ismi Kutsal kitapta Süleyman Peygamber’le alakalı hikâyelerde rastlanır. Burada Süleyman peygamber ibibiği kuşlar arasında görmedikte çok kızar ve belirtir ki, eğer o, iyi bir sebep göstermezse, kafasını yüzecek. Kuş, “Sebadan doğru haberle” geldiğini söyler. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’in “en-Neml” suresinin 20, 21 ve 22. ayetlerinde geçmektedir (en-Neml: 27 / 21-22).

Hikâyede anlatılır ki, ibibik Belkıs’ın padişahlığından, onun yönettiği ülkeden bilgi sağlar. Orada tek Allah’a değil, Güneş’e ibadet edildiğini haber verir. Bunu duyan Süleyman Peygamber o bölgeye mektup yazıp ibibikle gönderir (Belaği Sadreddin, 1992: 134). Şihabeddin Suhreverdi’nin risalesinde ismi geçen ibibik kuşu ve ulaştırdığı mektup işte bu dinî anlatıya işaret eder.

Şihabeddin Suhreverdi ibibik kuşunun ulaştırdığı mektupta doğru yolun tutulması için önemli yorumun olduğunu anlatır. Burada dinî hikâyelerde

bildirilen Nuh'un gemisi, Ad ve Semud tayfalarının Hakk yolundan çıktıkları için başlarına gelen Tanrı cezasına işaret eden makamlar vardır.

Düşünür, Kur'an-ı Kerim'de Nuh'un gemisine uygun gemiye binmeyi, içindekilerin "dağlar gibi dalgada" kendi koynunda gizleyen yüksek dalgalar üzerinde yüzmesini ve küfrü lanetleyip Tanrı yolunu tutanların durumunu anlatmıştır. Bu durumda Nuh Peygamber'in korkunç fırtına zamanı kurtulan gemisi, o vakit kendi ellerile ailesinden seçilen, kâfirlere meyleden oğlu Kenan'ın suda boğulma hikâyesi "Hud" suresinin 42, ve 43. ayetlerinde geçmektedir:

"Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma! Diye seslendi." (Hûd: 42 / 11)

"Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (Nuh): "Bugün Allah'ın emrinden (zabından), merhamet sahibi Allh'tan başka koruyacak kimse yoktur." dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu." (Hûd. 43 / 11)

Hikâyede anlatılır ki, Nuh'un tayfası uzun yıllar putlara tapıyorlarmış. Allah tarafından Nuh, onları doğru yola davet için gönderiliyor. Onun belirttiği kanıtlara az insan inanarak Hakk yoluna daveti kabul ediyor. Puta tapanların itaat etmediğini gören Nuh, İlah'tan şu dünyada bir kâfiri bile sağ koymamasını diliyor. Allah onun şu isteğini kabul ederek gemi yapmasını buyurur. Nuh bir gemi yapar. Talimata uygun olarak ailesi, ona iman getirenler ve her canlıdan bir çift gemiye binerler. Şiddetli yağmur yağmaya başlar. O, suda batan kâfirler sırasında oğlu Kenan'ı görür. Babalık duygusu üsteleyerek son anda onu Hakk yola davet etse de, oğlu kabul etmez ve diğerleri gibi ölür. Akan selde tüm kâfirler yok olur, gemidekiler kurtulur (Belaği Sadreddin, 1992: 18-22).

Şihabeddin Suhreverdi'nin anlattığı hikâyenin bir sonraki aşamasında söylenen fikirler Lut Peygamber'in *Sedum* ehli ile bağlı öyküyü hatırlatır. Burada Kur'an-ı Kerim'in "el-Ankebût" suresinin 32. ayetindeki "....biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız karısı müstesna; o (azapta) kalacaklar arasındadır." (el-Ankebût: 29 / 29) ifadesinde geçer.

Hikâyede anlatılır ki Lut, amcası İbrahim'den ayrılarak *Sedum* isimli köyde yaşamaya başlar. Bu köyün ahalisi küfrü ile biliniyordu. Allah, onu, ahaliyi doğru yola yönlendirmek için seçiyor. Fakat hiç kimse ona itaat etmiyor. *Sedum* ehlinin yaptıkları pislikler haddini aştıkta İlah'tan Lut'a nazil oldu ki, aynı cemaat ölümüne mahkûmdur. Lut'un kendisi ve kızları bu beladan kurtulsalar da, eşi kâfir olduğu için suçlu sayıldı (Belaği Sadreddin, 1992:

55). Düşünürün risalesinde ifade ettiği “onların vadesi sübhdür” kelimelerine ise Kur’an-ı Kerim’in “Hud” suresinin 81. ayetinde yer alır:

“(Melekler) dediler ki: “Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Gecenin bir vaktinde ailenle beraber çık git. Karından başka sizden hiçbiri geride kalmayın. Çünkü onlara gelecek olan (azap) şüphesiz ona da isabet edecektir. Onlara vadolunan (helâk) zamanı sabah vaktidir. Sabaha yakın değil mi?” (Hud suresi: 81 / 11).

Müellif kendi kahramanını sonra “levhaları ve çivileri olan gemide” sefere çıkarır. Bu ifade Kur’an-ı Kerim’in “El-Kamer” suresinin 13. ayetinde yer alır.

“Biz Nûh’u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik.” (el-Kamer suresi: 13/54).

Geminin yolcuları arkadan gelen melikten sakınarak kendi gemilerini bilerekten korumak maksadı ile bozarlar. Şihabeddin Suhreverdi’nin anlattığı bu hikâye Kur’an-ı Kerim’in “Kehf” suresinin 71. ayetinde Musa Aleyhisselam’ın Hızır’la karşılaşması ve karşılaştıkları durumla alakalı öyküyü hatırlatır:

“Bunun üzerine yürüdüler. Nihayet gemiye bindikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyan) büyük bir iş yaptın! Dedi.” (el-Kehf suresi: 71 /18).

Dini hikâyede anlatılır ki, Musa Aleyhisselam’la Hızır yola çıkarken bir gemi ile karşılaşılır. Rica edip gemiye binerler. Musa ve Hızır gemiden ayrılırken Hızır geminin tahtasını koparır. Musa Aleyhisselam, iyiliğin karşılığı olarak yol arkadaşının bu davranışını görünce şaşırıyor. Sonra Hızır kendi davranışının nedenini açıklar: Tahtaları kopardım ki, zalim bir padişah gemileri gaspedip sahiplerinden alıyordu. Ben onu kopardım ki, hasarlı görüp sahibinden almasın (Belaği Sadreddin, 1992: 114). İlk bakışta kötülük, aslında ise iyilik belirtisi olan bu davranış düşünürün hikâyesinde de açıkça verilmiştir.

Şihabeddin Suhreverdi kendi hikâyesine devam ederek anlatır ki, uzun yol kat ederek Ad ve Semud tayfalarının olduğu mekândan geçmiş, oranın kalıntılarını görmüşler. Kur’an-ı Kerim’de taşkınlığı yüzünden Allah’ın gazabına tutulmuş ahalinin akibeti sonraki nesillere örnek verilmiştir. Tüm bu hikâyeler, havadisler Hakk’ın yolunu bilme ve bu yolun düzgünlüğünü anlamaya yardım ediyor.

Şihabeddin Suhreverdi anlatır ki, *“İçinde yağ olan bir fener gördüm. Ondan ışık süzülüp evin her tarafına yayılıyor, duvardaki oyuğu ışığa boğuyordu.”* ifadesi ile Kur’an-ı Kerim’in Nûr suresinin 35. ayetinden etkilenildiğini göstermektedir:

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, içinde çerağ bulunan bir kandil gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu nûr üstüne nurdur....” (en-Nûr suresi: 35 / 18)

Düşünür yazmıştır ki, eserin kahramanları mağaralardan, kayalardan çıkarak yaşam çeşmesine gittiler ve hücrelerden geçtiler. Bir dağın yukarısında büyük şehir gibi dev kaya gördüler. Büyük yükseklik gölgesinde nazimimli yaşam çeşmesinde toplanmış büyük balıklardan sorulur ki, bu şehir ve dev kaya nedir? Balıklardan biri söyler ki, şehir istektir, dağ ise Tur-u Sina'dır.

Şihabeddin Suhreverdi'nin kahramanı istediği dağa kalkarak orada büyük bir şeyh görür, şaşkınlıkla o şeyhe doğru yürüyor. Selamlaşarak ona secde ediyor. Onun parlak ışığında neredeyse eriyor. Eser kahramanı Kayrahan hapsinden şikâyet ediyor ve bir süre ağlıyor. Ona iyi ki, kurtuldun deniliyor. Fakat maddilik prangalarından tamamen kurtulmadığından onun hapse dönmesi gerekir. Özgürlük arayan kimse bu kelimeleri duyunca gözyaşı akıtıp yalvarıyor. Dönmenin zorunluluğu bir kez söyleniliyor. Ona iki şey müjde veriliyor. Biri hapse dönerse dilediği zaman buraya gelmek, cennette kalkmak fırsatı. İkinci, ise sonda yabancı ülkeyi kesinlikle terk edip Cenabımıza kavuşmasıdır. Bu kelimeler eser kahramanını ruhlandırır.

Hikâyenin sonunda mahkumlar yeniden mümin olmayan cemaatin arasında gösteriliyor. Tanrı'nın büyüklüğüne şehadet eden tüm hisler onda hoş duygular yaratır. O, her zaman dua eder, özlem duyar, doğanın esaretinden, maddi bağımlılığından kurtulmayı Allah'tan diler.

Risalenin sonunda yazar “Allah'a hamd olsun! Onun peygamberine ve bütün ailesine salavat” söylüyor. Bu kelimelerle de, Şihabeddin Suhreverdi “el-Gurbet el-Garbiyye” risalesini tamamlıyor. Burada hikâyede büyük felsefi manalar vardır. Onun anlattığı “esirlik”, “haps”, “karanlık”, “yolculuk” ve “gözlemler” ilginç bir hikâye olmasına rağmen, düşünürün bakış açısının bir ifadesidir.

5. Sonuç:

Genellikle şair ve yazarların eserlerinde dinî hikâyelerle ilgisi her zaman olmuştur. Azerbaycan edebiyatı tarihine dikkat ettiğimizde hem şiirde, hem de nesirde Kur'an ayetlerinin, dini hikâyelerin kullanıldığı çok sayıda örnekler görürüz. Bu da okuyuculara sanatsal beceri gösterisiyle beraber, peygamberlerin ve evliyaların hayat hikâyelerini örnek vererek onlarda cesaret, adalet, saflık ve dürüstlük aşılamanın en güzel yolu olarak görülüyordu. Burada dinî hikâye konusu XII. yüzyılda yaşamış Aynalkudat Miyaneci'nin

(1099-1131), Hakani Şirvani'nin (1120-1199) ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin (1154-1191) eserlerine dayanarak araştırılmıştır. Fakat Aynalkudat Miyaneci ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi mirasına ilginin fazlalığı makale yazarının kendi tahkikat alanına dahil olmasından kaynaklanır.

XII. yüzyılda yaşamış bu üç büyük şahsiyetin eserlerinde bir çok konulardan bahsediliyor ve benzer taraflar vardır. Burada sadece dinî hikâyelere dikkat yöneltmiştir. Hatırlatılan tüm öykülerin temelinde insanları doğru yola yönelten, küfürden uzak durmaya çağırان terbiyevi bir amaç vardır. İsimleri Kur'an-ı Kerim'de rastlanan kutsal kişilerin hayatı ve mücadelesi, farklı ayetlerden götürülmüş ifadeler, risalelere büyük ilgi uyandırmıştır. Makale süreci Aynalkudat Miyaneci'nin, Hakani Şirvani'nin ve Şihabeddin Yahya Suhreverdi'nin yaratıcılığında bu konuyla ilgili hususlar verilmeye çalışıldı.

KAYNAKÇA

El-Miyaneci, Abdullah (1962); *Şakva el-ğarib*. Kaddama lahu va hakkaka metnehu Afif Useyran, Tehran.

Es-Suhravardi, Şihab ed-Din (1952); *Kıssa el-Gurbet el-Garbiyye av Hayy bin Yagzan*, Talik Amed Amin, Mısır, Dar al-maarif.

İslam: Tarih, felsefe, ibadetler (1994). Elm, Bakı.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli (2014); (haz: H. Karaman / A. Özek / İ. K. Dönmez / M. Çağrııcı / S. Gümüş / A. Turgut), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27. bs., Ankara .

Mahmudov, Malik (1983); *Arapca Yazmış Azerbaycanlı Şair ve Yazarlar* (VII-XII yüzyıllar), Elm, Bakı.

Memmedov, Zakir (1978); *XI-XIII. Yüzyıllarda Felsefi Fikir*, Elm, Bakı.

Memmedov, Zakir (1986); *Orta Çağ Azerbaycan Filozofları ve Düşünürleri*, Azerneşr, Bakı.

Memmedov, Zakir (1991); *Şihabeddin Yahya Suhreverdi* (Kısa bibliyografik bilgiler), Elm, Bakı.

Memmedov, Zakir (1992); *Aynalkudat Miyaneci*, Elm, Bakı.

Memmedov, Zakir (1994 ve 2006); *Azerbaycan Felsefesi Tarihi*, İrşad, Bakı ve Garb, Bakı.

Memmedov, Zakir (2009); *Şihabeddin Yahya Suhreverdi* (hayatı, yaratıcılığı ve bakış açısı), Elm, Bakı.

Sedreddin, Belaği (1992); *Kuran Kıssaları*. Fars dilinden çeviren Möhsün Nağisoğlu, Azerbaycan bedii tercüme ve edebi alakalar merkezi, Bakı.

Şark felsefesi (IX-XII yüzyıllar) (1999); *Mütercim Zakir Memmedov*, BDU neşriyatı, Bakı.

Şirvani, Hakani (2004); *Seçilmiş Eserler*. Tartib eden Memmedağa Sultanov, Lider, Bakı.